

УДК 37.03+37.034

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ РЕЛІГІЙНО-МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАХІДНОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Стражнікова Інна Василівна
м.Івано-Франківськ

У статті розглядається еволюція історіографії розвитку релігійно-морального виховання у дослідженнях Західного регіону України другої половини ХХ – початку ХХІ століття. Виявлено змістову структуру педагогічних досліджень, з'ясовано успішність й ефективність особливостей історичного розвитку регіону, прикметні риси історіографії даної проблеми. Нагромаджений рівень знань традиційно охоплює другу половину ХІХ - 30-ті рр. та нерівномірно відображає розвиток її складових (напрямів) в окремих регіонах. Вивчення саме цього питання планується в перспективі подальших досліджень.

Ключові слова: релігійно-моральне виховання, Західний регіон України, дослідження, історіографія, галузі знань.

Теорія і практика виховання – важлива складова педагогічної науки. Виховання – універсальний всепроникаючий чинник еволюції людства, який почали осмислювати вчені стародавнього Сходу і Греції. З того часу нагромадився неосяжний пласт знань і літератури про цей суспільний феномен, однак до сьогодні не має його загальноприйнятого розуміння. Зокрема і в сучасних академічних педагогічних виданнях сутність виховання та його окремих компонентів тлумачиться по-різному. Будучи складним, багатограним поняттям воно розглядається як суспільне явище, як діяльнісний процес, як внутрішньо структурована система, як цінність, вплив, взаємодія тощо.

Тематика і дослідний процес більшості історико-педагогічних студій визначаються і будуються на основі змістових і ціннісних критеріїв градації системи виховання, котрі дозволяють відокремлювати розумове, моральне (релігійне), громадянське, трудове, естетичне, фізичне, правове, екологічне та інші види. Попри різні варіації й інші умовності такий підхід переважав у радянській та залишається домінуючим у сучасній вітчизняній педагогіці (В.Бабанський, І.Бех, М.Болдирев, О.Кононко, В.Петровський, М.Сметанський, Г.Шукіна та ін.). Вказані напрями виховання становлять окремі складні підсистеми із власними науковим інструментарієм та змістовим наповненням, які своєю чергою дають важливий ключ для аналізу присвяченої їм наукової літератури.

Мета статті – показати тематичну палітру та внутрішню змістову структуру педагогічних досліджень, присвячених вихованню

як конкретно-історичному явищу, детермінованому комплексом суспільних чинників. Ці дослідження окреслюють і головні компоненти теорії виховання – починаючи від його категоріально-понятійного апарату й завершуючи визначенням структури, особливостей, рушійних сил, суперечностей, етапів, управлінських механізмів, інших аспектів цього процесу, що має свої функції, методи, форми, інші елементи реалізації. Наслідок – існують численні класифікації виховання як глибоко інтегрованого суспільного процесу, що поділяється за інституціональною ознакою (сімейне, релігійне, соціальне), за характером і стилем відносин учасників, іншими критеріями.

Радянська історико-педагогічна наука, порівняно з вивченням освітніх і навчально-дидактичних систем минулого, виявилася найменш продуктивною і найбільш консервативною в осмисленні історичного досвіду виховання. Це зумовлюється її суцільною заідеологізованістю, адже згідно з нав'язаними компартійними догматами науковці були змушені розглядати виховання не як окремий суспільний процес й самодостатній науковий феномен, а як знаряддя утвердження певних ідейних постулатів. Воно розумілося як соціальне явище "надбудовчого характеру", зміст і еволюцію якого детерміновані зміною економічного базису. Виховання в антагоністичних суспільствах трактувалось як класове і соціально обумовлене, що автоматично виключало будь-який творчий, раціональний підхід до осмислення проблеми передачі соціально-історичного досвіду за дорадянського періоду. Отож, навіть фрагментарне звернення до проблематики виховної роботи у навчальних закладах Західної України до 1939 р. втілювалося у традиційних штампах-кліше про його "клерикально-реакційний", "класово-обмежений", "соціально-становий" характер.

Такий підхід примітивізував зміст виховання та поляризував увесь виховний процес як такий, що спрямовувався на підготовку дітей заможних до "панування і владарювання", а дітей робітників і селян на – "покірливих прислужників". У радянських історико-педагогічних та історичних працях про розвиток освіти і шкільництва на західноукраїнських землях фрагменти виховного процесу подавалися у нерозривній єдності з навчанням, при цьому останнє розглядалося як важливий виховний засіб, що справляє істотний вплив на формування світобачення, моральних рис й характеру

учнівської молоді. Не вдаючись до аналізу педагогічних умов, що забезпечували розв'язання виховних завдань, автори згідно заздалегідь визначеної схеми акцентували на ідейній спрямованості навчально-виховного процесу.

За такої ситуації науково-педагогічному аналізу піддавалися виховні процеси передусім за радянського періоду. Одним з головних завдань їхнього вивчення в регіональному вимірі Західної України стало з'ясування успішності й ефективності викорінення обумовлених особливостями їх історичного розвитку "пережитків" й "недоліків" в ідейному та моральному вихованні молоді і трудящих. Публікації з даної проблеми умовно розділяємо на чотири групи: 1) роботи присвячені загальному проблемам теорії і практики виховання, підготовлені за матеріалами західних областей України; 2) праці з окремих проблем (напрямів) виховання, де притаманні їм процеси і явища показувалися у контексті їх дослідження в масштабах усієї УРСР; 3) методична література, що узагальнює досвід виховної роботи в західних областях; 4) історико-педагогічні роботи з питань суспільного виховання на західноукраїнських землях.

Таким чином у загальному вигляді вони представляли собою універсальні "матриці" із однотипними трактуваннями і заздалегідь визначеними висновками, які підкріплювалися відсепарованими статистичним матеріалом й окремими фактами, прикладами. Такий доробок апріорі не міг відзначитися тематичним розмаїттям, позаяк згідно з її планово-розпорядчим розподілом дослідження мали зосереджуватися на пріоритетних напрямках комуністичного виховання молоді.

Попри різні погляди на проблему вивчення змісту виховання та еволюції виховних систем основним залишається ціннісний підхід, який в універсальних вимірах відображає його діяльну спрямованість та ставлення особистості до довкілля і самої себе. Це зумовлює пріоритетність морального виховання, як всеохоплюючого цілеспрямованого процесу оволодіння моральними цінностями, принципами, ідеалами, виробленими людством і прийнятими суспільством на рівні власних переконань [20]. Водночас його осмислення в історичній ретроспективі має свої особливості. Попри секуляризацію школи, церква зберігала вагомий вплив на процес виховання зростаючого покоління на західноукраїнських землях у другій половині XIX - 30-х рр. XX ст. - період, на якому дослідники традиційно зосереджують головну увагу. Вони одноставно ототожнюють зміст морального виховання з морально-релігійним (подекуди і з релігійним, хоча це не тотожні поняття-явища. - І. С.). На це вказують і автори підручників з теорії та методики християнської педагогіки, які визнають пріоритетне значення морально-релігійного виховання у тогочасній системі виховання, що зумовлювалося його особливими завданнями, змістом і самою природою [16, с.65, 75].

У радянській науці моральне (морально-релігійне) виховання на західноукраїнських землях та в Україні загалом не розглядалося як окрема наукова проблема. Пов'язані з цим обставини і підходи при аналізі історіографії релігійної освіти, тож зараз відзначимо, що замість її творчого осмислення, педагоги і науковці зосереджували зусилля на підготовці дидактичної літератури та узагальненні досвіду з атеїстичного виховання, особливо у західних областях УРСР, де після возз'єднання ця проблема стояла "особливо гостро". Окремі типові зразки такої літератури [22; 23; 2; 24 та ін.] окреслюють загальну парадигму радянської філософсько-педагогічної думки, яка зміст атеїстичного виховання спрямовувала на формування у шкільної молоді непримирного ставлення до релігійно-ідеалістичного світобачення, вироблення тривких антирелігійних переконань, умінь аргументовано вести атеїстичну пропаганду. Ідейним підґрунтям для цього слугували не лише твори класиків марксизму-ленізму та компартійні документи, а й базові знання основ природничих і суспільних наук. Таким чином кристалізація "науково-матеріалістичного світогляду" поєднувалася з войовничо-релігійними переконаннями, особливо щодо учнів, котрі перебували під "релігійним впливом". Прикметно, що педагогічно-експериментальні дослідження з "обстеження" та "викорінення" "залишків релігійних уявлень" зосереджувалася саме у західних областях України, де була "найскладніша" ситуація [8; 25 та ін.].

Характер і спрямованість сучасної історіографії даної проблеми зумовлюють дві прикметні риси. Перша пов'язана з тим, що попри схожість (ідентичність) предмету дослідження у його визначеннях фігурують різні поняття: "моральне виховання", "морально-релігійне виховання", "релігійно-моральне виховання", "християнське виховання", "духовне виховання" тощо. Така ситуація зумовлена розмаїттям уявлень і тлумачень цього феномену нерадянській, радянській та сучасній вітчизняній і зарубіжній філософській релігієзнавчій, соціологічній літературі. Попри безліч інтерпретацій у науково-педагогічному середовищі починає домінувати розуміння морального виховання як діяльність школи, сім'ї, громадськості з формування у дитини моральних норм, цінностей, ідеалів, що прийнятні суспільством та визначають її особистісну поведінку [20, с.523-524].

Друга прикметна риса історіографії даної проблеми полягає у певній "регіональній деформації", коли, зокрема, п'ять досить близьких за змістом спеціальних монографічних і дисертаційних праць стосуються теми морального виховання в навчальних закладах Галичини другої половини XIX - 30-х рр. XX ст. [4; 13; 21, с.84-95.] та одне Буковини [10], тоді як його розвиток на Закарпатті та Волині за вказаного періоду не знайшов комплексного системного осмислення.

На відміну від цього доробку, який ґрунтується на науково-теоретичних концептах сучасної вітчизняної педагогічної науки, Л.Геник до вивчення релігійно-морального виховання в навчальних закладах Галичини наприкінці XIX - на початку XX ст. підійшла з позицій теології, поклавши в основу свого дослідження принципи провіденціоналізму та ідеалістичного розуміння історії. З таких позицій дослідниця розкриває теологічний зміст навчально-виховного процесу, показує визначальну роль нього священника та у відповідному ключі висвітлює роботу громадських організацій в цьому напрямі. Такий підхід дозволив розкрити нові грані проблеми, зокрема по-іншому осягнути атмосферу і реалії, в яких здійснювалося релігійно-моральне виховання на межі XIX - XX ст. Однак він не зовсім співпадає з канонами сучасної історико-педагогічної науки, яка має свою методологію і науковий інструментарій дослідження відповідних процесів і явищ.

Уявлення про них розширюють дослідження у вигляді численних статейних публікацій [1; 5; 11; 14; 19, ін] та дисертаційних і дидактичних праць [7; 9; 15 та ін], що розкривають роль Греко-католицької церкви, чернечих спільнот та патронуваних ними громадських інституцій у моральному і релігійному вихованні молоді. Аналізуючи цей доробок представників різних галузей знань, виокремлюємо два важливі для історико-педагогічної науки аспекти. По-перше, він синтезує розроблені греко-католицьким духовенством основні положення теорії морально-релігійного виховання, які ґрунтуються на світоглядних засадах християнського віровчення, визначають його пріоритетність і зв'язок з іншими напрямками виховання, спрямовують на постійне самовдосконалення особистості та окреслюють зміст загальних і специфічних завдань, форм, методів, засобів діяльності у цьому напрямі.

По-друге, цей доробок узагальнює роль духовенства, зокрема чернецтва як чинника морально-релігійного виховання молоді у різних суспільних інституціях - школі, дошкільній, закладах суспільної опіки, молодіжних об'єднаннях тощо. Таким чином на перетині теології, релігієзнавства, педагогіки, історії й інших гуманітарних дисциплін вимальовується атмосфера християнської духовності, що супроводжувала формування особистості на всіх етапах її життєдіяльності.

Окремо відзначимо історико-педагогічне дослідження Н.Дмитришиної [6], яка розробила оригінальну періодизацію розвитку виховного процесу в освітньо-виховних закладах українського чернецтва (василіяни, студити, сестри служебниці, йосафатки, миросносиці та ін.) Галичини наприкінці XIX - 1930-х рр. та проаналізувала його зміст, методи, форми. Це дослідження корегує побутуючі погляди на систему виховання у такого роду закладах як на суцільно "клерикально-консервативне", "догматичне". Насправді вони послідовно реалізовували завдання щодо формування всебічно розвинутої особистості: плекання духовної культури і моральних цінностей органічно поєднувалося з інтелектуальним і фізичним вишколом учнівської молоді та кристалізацією її наці-

ональної свідомості через залучення до надбань народної культури.

Цікавим, продуктивним видається порівняльний аналіз праць з історії розвитку цього напрямку виховання в Україні та її окремих регіонах, позаяк він відображає важливі симптоматичні тенденції поступу сучасної історико-педагогічної науки. Вивчаючи релігійне виховання в історії шкільної освіти Наддніпрянської України у 60-х рр. XIX - 30-х рр. XX ст., Г.Котломанітова зіставила його здійснення у шкільництві Галичини та дійшла висновку, що між ними існували помітні відмінності, адже в останньому випадку важливу роль у цій царині відігравали церковні й різні громадські інституції, які використовували своєрідні методи і форми позаурочної і поза-шкільної роботи (реколекції, екскурсії тощо) [12, с.87-88].

Однією з визначальних специфічних рис досліджень про розвиток морально-релігійного виховання є "монокофесійність", тобто в тематичному відношенні вони стосуються його вивчення у площинах або православного, або греко-католицького віровчень. Ця обставина значною мірою пояснює "регіональну подрібненість" студій з даної проблеми на західноукраїнських землях, адже греко-католицизм переважав у Галичині, православ'я - на Волині, а на Буковині і Закарпатті ці віросповідання співіснували. Така ситуація зумовлює необхідність проведення дослідження про релігійне виховання молоді греко-католицького віросповідання у масштабах усієї України на штатт дослідження Т.Тхоржевської про "православне виховання" в історії педагогіки України [16].

Так само назріла потреба підготовки узагальнюючих, компаративістських досліджень релігійного виховання міжконфесійного спрямування як в історичній ретроспективі, так і на сучасному етапі розвитку України. Такий підхід відкриває нові грані розуміння загального та особливого у діяльності різних суб'єктів, що забезпечували комплексність, системність, наскрізність морально-релі-

гійного виховання молоді в масштабах України та її окремих регіонів. До слова, його доцільність стверджує і низка проведених в Острозі міжнародних наукових конференцій на тему формування основ християнської моралі. Навіть попри існування глибоких педагогічно-історіософських праць про релігійне виховання в Україні [3; 18], такі історико-педагогічні студії здатні наповнити новим конкретно-історичним змістом та відкрити нові перспективи подальшого вивчення цієї складної багатогранної проблеми.

Окремо відзначимо дослідження Т.Тхоржевської про розвиток теорії і практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки України [17]. На рівні наукового дискурсу вчена обґрунтовує низку складних понять "православне виховання", "православна педагогіка", "воцерковлена педагогіка" та виступає за повернення "православної педагогічної думки" в загальнопедагогічне русло. Відстежуючи розвиток православного виховання від часів хрещення Русі до сьогодення, період православного виховання в Галицько-Волинській державі вона визначає як продовження освітньо-виховних традицій попередньої доби, коли гармонізувалося формування християнина через освіту і виховання. А за польського-литовської доби відстежується тенденція розвитку православного виховання через призму зміцнення власних традицій та в загальноєвропейському контексті взаємин між духовним і світським чинниками. У підсумку доводиться, що в плані морального, розумового, фізичного виховання зростаючого покоління православна педагогіка розв'язувала ті ж завдання, що і світська.

Сучасна історико-педагогічна наука здійснила помітний поступ у вивченні історичного досвіду становлення і розвитку виховних систем на західноукраїнських землях. Однак нагромаджений рівень знань традиційно охоплює другу половину XIX - 30-ті рр. та нерівномірно відображає розвиток її складових (напрямів) в окремих регіонах, розкриття яких очікується в перспективі.

Література та джерела

1. Антонок Г.Д. Орден Василя та його освітня діяльність / Г.Д.Антонок // Трибуна. – 1992. – Ч. 2. – С.32-33
2. Атеїстичне виховання учнів 1-3 класів. Метод. рек. на допомогу вчителям початкових класів шкіл Львівської області. – Львів, 1974. – 29 с.
3. Бех І.Д. Релігійне виховання / І.Д.Бех // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / Гол. ред. В.Г.Кремінь. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.768-769
4. Генік Л. Релігійно-моральне виховання молоді в навчальних закладах Східної Галичини (кінець XIX – початку XX ст.) / Л.Генік. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – 270 с.
5. Гнип І. Роль Греко-католицької церкви у процесах виховання української молоді Східної Галичини у 20-30-х рр. XX ст. (На матеріалах галицької преси) / І.Гнип // Галичина. – 2009. – Ч. 15/16. – С.288-295
6. Дмитришина Н.М. Національне виховання в освітньо-виховних закладах українського чернецтва Галичини (кінець XIX – 30-ті роки XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Н.М.Дмитришина. – Рівне, 2011. – 20 с.
7. Дробозицький І.І. Культурно-освітня діяльність Василянського Чину в Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.І.Дробозицький. - Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
8. Іваненко І.П. Діяльність Комуністичної партії України по вихованню молоді на революційних, бойових і трудових традиціях партії і народу (На матеріалах західних областей України, 1966-1970 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / І.П.Іваненко. – К., 1971. – 239 с.
9. Кічера В. Заснування і діяльність монастирів чину Святого Василя Великого на Закарпатті (1733-1950 роки): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.Кічера. – Ужгород, 2008. – 20 с.
10. Ковальчук І.В. Моральне виховання учнів українських шкіл Буковини: др.пол. XX ст.: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І.В.Ковальчук. – Івано-Франківськ, 2001. – 20 с.
11. Колб Н. Національно-просвітницька і культурна діяльність греко-католицького парафіяльного духовенства Східної Галичини в 90-х роках XX століття / Н.Колб // Галичина. - Івано-Франківськ, 2009. – Ч. 15-16. – С. 177-182.
12. Котломанітова Г.О. Релігійне виховання в історії шкільної освіти України (60-ті роки XIX - 30-ті роки XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Г.О.Котломанітова. – Полтава, 2007. – 233 с.
13. Мицишин І. Моральне виховання української молоді в процесі співпраці школи, греко-католицької церкви і громадськості (Галичина, кінець XIX – 30-ті роки XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / І.Мицишин. – Тернопіль, 1999. – 20 с.
14. Паласевич І. Релігійне виховання дітей Галичини в умовах опіки (кінець XIX - перша половина XX ст.) / І.Паласевич // Ідея опіки дітей і молоді в історико-педагогічній науці / Зб. наук. пр. - Івано-Франківськ, 2005. – С.145-149
15. Пилипів І.В. Освітня та добродійна діяльність ГКЦ // Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918-1939 рр.): Монографія / І.В.Пилипів. – Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2011. – С. 210-259
16. Тхоржевська Т.Д. Православне виховання в історії педагогіки України: монографія / Т.Д.Тхоржевська. – К.: Купріянова О.О., 2005. – 412 с.
17. Тхоржевська Т.Д. Розвиток теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в історії педагогіки України / Т.Д.Тхоржевська: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / Т.Д.Тхоржевська. – К., 2006. – 35 с.
18. Тхоржевська Т.Д. Теоретико-методичні основи християнської педагогіки / Т.Д.Тхоржевський, І.Я.Мицишин, Ю.А.Щербяк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – Ч. 1. – 479 с.
19. Чепіль М. Християнська мораль у родинному вихованні українців / М.Чепіль // Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України: Матер. Міжн. наук.-практ. конф. – Кн. 2. – Острогож, 1995. – С.135-137
20. Чорна К.І. Моральне виховання / К.І.Чорна // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України / Гол. ред. В.Г.Кремінь. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.523
21. Щербяк Ю. Роль католицької періодики у просвітительській діяльності Української греко-католицької церкви в першій третині XX ст. / Ю.Щербяк // Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX-XX ст.). – Т. 2 / за ред.Д.Герцюка і А.Гаратик. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С.84-95
22. Атеистическое воспитание: вопросы и ответы / Сост. В.М.Кувенева; под. общ. ред. В.П.Поляконичко. – М.: Полииздат, 1983. – 256 с.
23. Атеистическое воспитание: вопросы и ответы (Из опыта Коропелецкой школы-интерната). – Тернополь: Областное управление по печати, 1971. – 11 с.
24. Іванченко А.В. Теоретические основы научно-атеистического воспитания учащихся в средней общеобразовательной школе: автореф. дисс. ... докт. пед. наук: 13.00.01 / А.В.Іванченко. – К., 1978. – 49 с.
25. Черненко С.В. Педагогические проблемы индивидуальной работы с верующими подростками: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / С.В.Черненко. – К., 1976. – 27 с.

В статье рассматривается эволюция историографии развития религиозно-морального воспитания в исследованиях Западного региона Украины второй половины XX - начала XXI века. Выявлена смысловая структура педагогических исследований, выяснена успешность и эффективность особенностей исторического развития региона, приметные черты историографии данной проблемы. Накопленный уровень знаний традиционно охватывает вторую половину XIX 30-е гг. И неравномерно отражает развитие ее составляющих (направлений) в отдельных регионах. Изучение именно этого вопроса планируется в перспективе дальнейших исследований.

Ключевые слова: религиозно-моральное воспитание, Западный регион Украины, исследования, историография, области знаний.

The evolution of historiography of development of the religiously-moral education in researches of the Western region of Ukraine of the second half of XX - beginning of XXI century is examined in the article. The semantic structure of pedagogical researches is revealed as well success and efficiency of features of historical development of region, sign lines of historiography of this problem. It is well-proved that a coming to a head requirement of preparation of summarizing, comparativistic researches of religious education of interconfessional direction is both in the historical retrospective view and on the modern stage of development of Ukraine. At the level of scientific discussion the row of difficult concepts «orthodox education», «orthodox pedagogics», «inchurch pedagogics» and returning of «orthodox pedagogical idea», is grounded in a generalpedagogic direction. The author has drawn the following conclusion: modern historical-pedagogical science carried out noticeable advancement in the study of historical experience of becoming and development of the educational systems on the Western Ukrainian earths.

Key words: religiously-moral education, Western region of Ukraine, research, historiography, category vehicle, areas of knowledge, pedagogical science, theory, practice, personality lines.